

Долгополова М.М.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.9

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Проаналізовано окремі питання застосування спеціальних засобів підрозділами Національної поліції України. Ключовим питанням є дослідження правової регламентації процесу використання окремих заходів примусу полісменами. Виокремлено правові норми, які забезпечують можливість застосування спеціальних засобів співробітниками поліції.

Ключові слова: спеціальні засоби, Національна поліція, застосування спеціальних засобів.

Постановка проблеми. У демократичному суспільстві досягнення високого рівня дисципліни і законності неможливе без законослухняної поведінки громадян, покращення якості та ефективності роботи правоохоронних органів. Ухилення від виконання обов'язків, закріплених у законі, передбачає адекватне реагування держави, у тому числі застосування заходів адміністративного примусу. Застосування заходів державного примусу за будь-які протиправні діяння завжди привертало увагу суспільства, соціальних груп, так як воно здебільшого стосується інтересів людей, їх об'єднань [1].

Одним із найбільш серйозних втручань з боку правоохоронних органів у життєдіяльність громадян є застосування до них спеціальних засобів адміністративного припинення. Поліція – надійний суб'єкт забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. У процесі реалізації покладених на неї завдань поліція має право застосовувати заходи фізичного впливу і спеціальні засоби, вогнепальну зброю у випадках і порядку, передбачених чинним законодавством України. Саме цим пояснюються підвищена увага до цієї проблеми, яка також обумовлюється ще фактором, який не виключає можливість помилок, свавілля, потурання державних органів чи посадових осіб, що застосовують примус. Крім того, аналіз статистичних даних травматизму та загибелі працівників ОВС свідчить, що деякі з них при посяганні на їх життя невміло застосовували спеціальні засоби й табельну вогнепальну зброю або в необхідний момент не застосовували їх зовсім [2, с. 56–58] А тому питання підвищення ефективності застосування спеціальних засобів і табельної вогнепальної зброї працівниками органів внутрішніх справ потребує ґрунтовного теоретичного вивчення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми правових підстав застосування правоохоронними органами спеціальних засобів та вогнепальної зброї певним чином висвітлювалися у публікаціях О.М. Бандурки, Д.Н. Бахраха, Б.Б. Боровікова, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, М.М. Дорогих, Р.А. Калюжного, А.П. Ключніченка, Б.П. Кондрашова, А.Н. Коржа, О.І. Остапенка, Є.Ф. Побігайла, В.В. Чернікова, М.П. Федорова, О.С. Фролова, О.С. Юніна, Х.П. Ярмакі та ін. Однак комплексного вивчення підстав застосування спеціальних засобів та вогнепальної зброї підрозділами Національної поліції поки не здійснено. Тому важливо актуалізувати наукове бачення означеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічний прогрес сьогодення несе в собі як позитивні, так і негативні зміни [3]. Розвиваються та удосконалюються знання та технічні засоби, за допомогою яких вчиняються правопорушення, а отже, розвиваються та удосконалюються знання та технічні засоби по їх попередженню та усуненню.

Відповідно, проблема забезпечення безпеки громадян, працівників органів внутрішніх справ і громадської безпеки постає досить актуальною серед інших питань їх життєдіяльності. Аналіз випадків загибелі та поранення працівників органів внутрішніх справ у небезпечних службових ситуаціях свідчить про невиконання або некваліфіковане використання спеціальних засобів.

Отже, насамперед доцільно визначитися з поняттям спеціальної техніки, складовою частиною якої і є досліджувані нами засоби. За визначенням І. Хараберюша, спеціальна техніка – це сукупність технічних засобів, спеціальних пристроїв, речовин та відповідних тактичних прийомів, що використовуються із суворим дотриманням законності під час здійснення оперативно-службових заходів з метою профілактики та розкриття злочинів, охорони громадського порядку та забезпечення охорони окремих установ [4].

Спеціальні засоби при цьому виступають невід'ємним елементом спеціальної техніки, яку застосовують у службовій діяльності співробітники правоохоронних органів. Більшість науковців схиляються до того, що спеціальні засоби – це пристрої, прилади і предмети, спеціально виготовлені, конструктивно призначені і технічно придатні для захисту людини від злочинних посягань, ураження та локалізації або обмеження дій правопорушника, подачі звукового або світлового сигналу, які не мають іншого виробничого чи господарсько-побутового призначення, хоча й можуть мати зовнішні ознаки пристроїв, приладів і предметів, призначених для інших цілей [5, с. 78].

Як зазначають у своїх роботах Юнін О.С., Банах С.М., усі спеціальні технічні засоби, що використовуються при охороні громадського порядку, можна умовно поділити на три великі групи за їх функціональним призначенням і конструктивними особливостями:

- 1) засоби індивідуального захисту;
- 2) засоби активного захисту (засоби активної оборони);
- 3) засоби забезпечення спеціальних операцій (пристрої для проник-

нення в захоплені правопорушниками приміщення; спеціальні транспортні засоби і спеціальні засоби на їх базі) [6].

Так, перші дві групи спецзасобів безпосередньо призначені для захисту особового складу ОВС. Третя – використовуються при проведенні спеціальних операцій, які пов'язані із затриманням озброєних злочинців, припиненням масових заворушень та іншими проявами порушень громадського порядку згідно з чинним законодавством.

Згідно із ч. 1 ст. 42 Закону України „Про Національну поліцію”, працівники поліції уповноважені застосовувати такі заходи примусу як фізичний вплив (сила), застосування спеціальних засобів, застосування вогнепальної зброї з метою забезпечення подолання спротиву проведенню превентивного поліцейського заходу, відновлення публічного порядку та безпеки, локалізації негативних наслідків, у тому числі збереження місця події у первинному, незмінному стані, забезпечення фіксації та збирання речових доказів на місці події у передбачений в законі спосіб, а також затримання правопорушника, його доставляння до територіального підрозділу поліції [7, с. 153].

Відповідно до ст. 43 вищезазначеного закону, поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є не виправданим або неможливим. Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей – через гучномовні установки, підсилювачі звуку. Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення. Крім того, поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу. Заборонено застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо [8].

Крім того, згідно зі статтею 45 Закону України „Про Національну поліцію”, працівники поліції мають право застосовувати спеціальні засоби, перелік яких було значно розширено, зокрема, відтепер на виконання своїх повноважень поліцейський може використовувати також засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо), спеціальні маркувальні і фарбувальні засоби та службових коней.

Окремо слід зупинитися на деяких вимогах до застосування спеціальних

засобів, які були введено у зв'язку із набранням чинності ЗУ «Про Національну поліцію». Так, відтепер поліцейському заборонено застосовувати кайданки більше ніж на 2 години безперервного використання або без послаблення їх тиску. А також було встановлено заборону застосування водомета при температурі повітря нижче +10°C (замість 0°C, встановлених Правилами застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку, затверджених постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49).

Розглянемо детальніше підстави для застосування спеціальних засобів працівниками поліції, які містяться у ст. 45 Закону, тобто випадки, коли закон допускає можливість застосування сили до порушника. Поліцейський уповноважений застосовувати спеціальні засоби тільки у разі, якщо він пройшов відповідну спеціальну підготовку. В ч. 3 ст. 45 визначено загальні правила застосування спеціальних засобів:

1) кайданки та інші засоби обмеження рухомості застосовуються: а) до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та чинить опір поліцейському або намагається втекти; б) під час затримання особи; в) під час конвоювання (доставляння) затриманого або заарештованого; г) якщо особа своїми небезпечними діями може завдати шкоди собі й оточуючим; г) проведення процесуальних дій з особами у випадках, коли вони можуть створити реальну небезпеку оточуючим або собі;

2) гумові та пластикові кийки застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) затримання особи, яка вчинила правопорушення і чинить злісну непокору законній вимозі поліцейського; в) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;

3) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;

4) засоби примусової зупинки транспорту застосовуються для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, або якщо дії водія транспортного засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини;

5) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень застосовуються для: а) затримання особи; б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні;

6) електрошокові пристрої контактної та контактної-дистанційної дії застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) відбиття нападу тварини, що загрожує життю і здоров'ю особи чи поліцейського;

7) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби застосовуються для: а) маркування особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; б) припинення групового порушення громадського порядку чи масо-

вих заворушень з метою подальшого виявлення осіб та затримання, а також контролю за переміщенням речей;

8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії, засоби акустичного та мікрохвильового впливу застосовуються для: а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною; б) затримання особи, яка чинить збройний опір, або з метою примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), де перебуває така особа; в) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні;

9) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби застосовуються для: а) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; б) відбиття групового нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей; в) примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського зупинитися; г) затримання озброєної особи, яка підозрюється у вчиненні злочину;

10) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, застосовуються для: а) захисту від нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; б) відбиття збройного нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також для звільнення їх у разі захоплення; в) затримання особи, яка підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; г) затримання особи, яка чинить збройний опір або намагається втекти з-під варти; г) затримання озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; д) подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил; е) знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського; є) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень; ж) відбиття групового нападу, що загрожує життю чи здоров'ю людей;

11) засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами, застосовуються для: а) забезпечення маскуванню дій поліцейських, спрямованих на затримання особи, яка чинить збройний опір, або для того щоб примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), на якій вона перебуває; б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи;

12) службовий собака застосовується під час: а) патрулювання; б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; в) під час конвоювання (доставляння) затриманої або заарештованої особи; г) для відбиття нападу на особу та/або поліцейського;

13) службовий кінь застосовується під час: а) патрулювання; б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення [8].

Суттєвим моментом є те, що усі перелічені випадки застосування спеці-

альних засобів здійснюються поліцейським на власний розсуд, залежно від обставин, які складаються. Він повинен оцінити, наскільки небезпечний напад, взявши за основу для оцінювання життя або здоров'я особи, наскільки дії нападника тим чи іншим чином створюють реальну загрозу для людини, наскільки вони активні. Оцінити реальність загрози життю або здоров'ю того, кого охороняють, можливо тільки розглядаючи кожен конкретний випадок, зважаючи на виявлені обставини і враховуючи умови як об'єктивні, так і суб'єктивні, в яких знаходиться сторона, на яку направлено посягання. Усі ці аспекти суб'єкт застосування спеціальних засобів може врахувати і правомірно використати лише за умови їх детальної регламентації та наявності навичок, знань та вмінь використання спецзасобів.

Не менш важливим, на думку І.П. Старожука, є питання передбачення поліцейським настання суспільно небезпечних наслідків з боку правопорушника, у випадку чого законодавець дає санкцію на застосування спеціальних засобів. Поліцейський має право застосовувати спеціальні засоби для припинення опору поліцейському та іншим особам, які виконують службові або громадські обов'язки з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю. Розглядаючи термін «опір» у рамках підстав застосування поліцейським спеціальних засобів, слід мати на увазі спротив, що вчиняється особою із застосуванням сили, а також певних предметів [9].

У зв'язку з тим, що більшість відомчих нормативно-правових актів, які регламентують застосування спеціальних засобів при виконанні службових обов'язків співробітниками правоохоронних органів, не відповідають оновленому законодавству України, можна запропонувати прийняття наказу МВС України, де детально визначити порядок використання спеціальних засобів, порядок навчання правил застосування технічних засобів безпеки, а також питань особистої безпеки поліцейських при поводженні зі спеціальними засобами захисту в різних ситуаціях (надзвичайних обставинах, масових заворушень, при проведенні спеціальних операцій, охороні громадського порядку та громадської безпеки).

Розглянувши сукупність спеціальних засобів, які використовуються підрозділами Національної поліції, ми визначили, що законодавець запроваджує поняття «спеціальні засоби» як поліцейські заходи примусу – це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин.

Однак для більш детальної регламентації процесу застосування та використання спеціальних засобів у практичній діяльності правоохоронних органів вважаємо за потрібне прийняття нормативного акта, який би закріпив чіткий порядок дій при застосовуванні спеціальних засобів під час виконання

службових обов'язків підрозділами Національної поліції, визначивши при цьому поняття «спеціальні засоби» як пристрої, прилади і предмети спеціально виготовлені, конструктивно призначені і технічно придатні для захисту людини від злочинних посягань та забезпечення її безпеки, ураження та локалізації або обмеження дій правопорушника, подачі звукового або світлового сигналу, які не мають іншого виробничого чи господарсько-побутового призначення, хоча й можуть мати зовнішні ознаки пристроїв, приладів і предметів, призначених для інших цілей.

Висновки. Таким чином, розглянувши основні аспекти застосування підрозділами Національної поліції спеціальних засобів, можна констатувати про необхідність узгодження та унормування питання зберігання, носіння та застосування спеціальних засобів, які знаходяться на озброєнні в поліції. Крім того, виникла нагальна потреба у прийнятті окремого правового акта (міжвідомчого спрямування), який би закріпив та деталізував основні вимоги до застосовування спеціальних засобів під час виконання службових обов'язків підрозділами Національної поліції, визначив порядок використання спеціальних засобів, порядок навчання правилам застосування технічних засобів безпеки, а також питань особистої безпеки поліцейських при поводженні зі спеціальними засобами захисту в різних ситуаціях (охороні громадського порядку та громадської безпеки, надзвичайних обставинах, масових заворушень, при проведенні спеціальних операцій).

Бібліографічні посилання

1. Іосіфов Ю.О. Деякі проблеми застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку / Іосіфов Ю.О., Чугунов М.О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pravo/100/17034>.
2. Власенко І.В. Основні тенденції та причини травматизму у правових органах / Власенко І.В., Суховерський С.В. // Восточно-європейський журнал передових технологій. – 2010. – № 8 (45).
3. Таран В. О. Соціальна філософія : навч. посібник / Таран В. О., Зотов В. М., Резанова Н. О. – К., 2009.
4. Хараберюш І.Ф. Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ. Загальна частина : навч. посібник. – Донецьк, 2002.
5. Тактико-спеціальна підготовка (тактика професійної діяльності) : навч. посібник / Оболенський Ю.Б., Константинов С.Ф., Юнін О.С., Назаренко С.П. ; за заг. ред. Петкова В.П. – К., 2010.
6. Тактико-спеціальна підготовка працівників ОВС України : навч. посібник / С.М. Бахнах, В.Р. Булачек, І.С. Винярчук, Ю.Р. Йосипів та ін. – Львів : ЛьвДУВС, 2011.
7. Науково-практичний коментар розділу IV «Повноваження поліції» та розділу V «Поліцейські заходи» Закону України «Про Національну поліцію» / Т.П. Мінка, Р.В. Миронюк, В.А. Глуховець та ін. ; за заг. ред. Т.П. Мінки. – Х. : Право, 2016.
8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379. (із змінами та доп.).
9. Правові підстави застосування поліцією спеціальних засобів / І.П. Сторожук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo/495-butyak/21384-2012-06-18-21-25-25.html>

Долгополова М.М. Отдельные вопросы применения специальных средств подразделениями Национальной полиции. Проанализированы отдельные вопросы применения специальных средств подразделениями Национальной полиции Украины. Ключевым вопросом выступает исследование правовой регламентации процесса использования отдельных мер принуждения полицейскими. Выделены правовые нормы, которые обеспечивают возможность применения специальных средств сотрудниками полиции.

Ключевые слова: *специальные средства, Национальная полиция, применение специальных средств.*

Dolgopolova M.M. Some issues of the use of special means by the National police units. The article analyzes some issues of application of special means units of the National Police of Ukraine. The key issue is to study the legal regulation of the use of administrative process termination policeman. Distinguishes legal norms that enable the use of special police means.

Due to the fact that the majority of regulations departmental direction that govern the use of special devices on duty law enforcement officers do not meet the updated legislation of Ukraine, we can state the need for reconciliation and normalization issues of storage, carrying and use of special tools which are in service with the police. In addition, there is an urgent need to accept a separate legal act (interagency direction), which would be consolidated and detailed basic requirements for the application of special means in the line of duty units of the national police, identified the order of use of special means learning the rules of procedure for use of technology security and personal safety of police officers when dealing with special means of protection in different situations (public order and public safety, emergency, riots, during special operations).

Keywords: *Special means, National Police, the use of special means.*

Надійшла до редакції 24.05.2016